

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАРАТИВИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

БУНДЗ Ростислав Олегович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

БУНДЗ Андрій Олегович - студент Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.6

DOI 10.32782/EP.2022.2.13

У статті на основі аналізу наукових розвідок визначено основні детермінанти насильницької девіантної поведінки; обґрунтовано кримінологічну генезу домашнього насильства, як агресивних дій, що є похідною психофізіологічних спонукань на емоційному підґрунті і стосуються членів домогосподарства; проведено юридичний аналіз змісту кримінального правопорушення «Домашнє насильство», його об'єктивних та суб'єктивних складових; встановлено кореляційні зв'язки між деструктивним способом життя та рівнем побутової злочинності.

Встановлено, що домашнє насильство – це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, яке вважається завершеним, коли призводить до наступних наслідків: фізичні чи психологічні страждання потерпілого від цього злочину; розлади здоров'я потерпілої особи; втрата працездатності потерпілої особи; психоемоційна залежність потерпілої особи; зниження якості й рівня життя потерпілої особи.

До «дотичних складів» домашньому насильству, які можуть бути «наслідком» такого, віднесено, зокрема, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, доведення до самогубства, умисні тілесні ушкодження, побої і мордування.

Для вирішення проблеми домашнього насильства рекомендовано провадити моніторинг чинного законодавства у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із насильством; сформувані національні стандарти щодо діяльності, спрямованої

на попередження та мінімізацію злочинів, пов'язаних із домашнім насильством; імплементувати платформу соціальної підтримки жертв насильницьких злочинів; розробити корекційні програми для двох сторін насильницьких злочинів.

Ключові слова: девіантна поведінка, насильство, домашнє насильство, агресивні дії, деструктивний спосіб життя, побутова злочинність, соціалізація.

Постановка проблеми

Тематика домашнього насильства часто обговорюється як у науковій, так і в побутовій сфері. Причиною цього є його суттєва поширеність та негативне соціальне сприйняття. Суть насильства – це використання сили в негативному руслі або нанесення шкоди іншим індивідам, у тому числі близьким родичам та членам сім'ї. Насильство – це соціальна деструкція, платформою якої є застосування сили, та асиметрія можливостей.

Міжособистісне насильство – це поширена проблема сьогодення, питання захисту прав людини та розвитку, наслідки якого тривають протягом століть, віддзеркалюючись при цьому через сім'ї, громади, нації та покоління. Насильство є результатом взаємодії факторів ризику та чинників вірогідності його застосування. Проблема насильства у сім'ї є всесвітньою і різні держави протягом десятиліть виробляють, апробують та модифікують шляхи її подолання.

Актуальності проблема набула саме нині, коли спостерігається загострення суспіль-

но-політичної ситуації в державі, критичне зростання проявів агресії, у тому числі в умовах воєнного стану. Позаяк, насильство є результатом взаємодії факторів ризику та вірогідності, первинності набуває розуміння чинників домашнього насильства та запобігання цьому злочинному діянню, адже причинний зв'язок між діяннями та наслідками – це закономірність.

Мета статті

Дослідження складу кримінального правопорушення, юридичний аналіз статті 126-1 КК України «Домашнє насильство», обстеження суміжних норм чинного кримінального законодавства та доктринальних підходів щодо порядку протидії насильству.

Ступінь дослідженості теми

Вивчення та наукове дослідження насильницьких проявів провадиться перманентно, з наголосом на наукових роботах у галузі кримінального права та процесу, оперативного-розшукової діяльності, частково криміналістики. Окремим питанням присвячено праці К. Бабенка, А. Бандури, Н. Герасінової, Н. Гришиної, О. Гуміна, А. Гусейнова, О. Джузі, Т. Денисової, М. Дмитренка, Т. Журавля, В. Кудрявцев, В. Лунєва, Г. Мінковського, Л. Наконечної, С. Романцової, В. Пивоварова, С. Якимової та ін., проте, злочинність набуває постійно нових форм, що вимагає подальших розвідок.

Виклад основного матеріалу

Кримінальне право відносить дефініцію насильства до оціночних й наскрізних понять, розуміння сутності якого у складі кримінального правопорушення реалізується опосередком оцінки обставин кримінального провадження та визначення його позиції серед інших ознак відповідних складів злочинних діянь.

Насильство – це примусова спонука до дії або шкода, які здійснюються проти волі їх цільової аудиторії (тих, проти кого вони спрямовані).

У розумінні насильства важливими є два моменти: те, що одна воля підпорядковує собі іншу; те, що це відбувається внаслідок

фізичного примусу, застосовуваного ззовні впливу [1, с. 22].

Насильство – це певний спосіб поведіння людини, сформована під впливом екзогенних та ендогенних чинників. Насильницьке діяння – це не лише активні дії чи бездіяльність спрямовані на певний об'єкт, а й симбіоз між їх учасниками.

Німецька адвокатка М. Швандер стверджує: «Насильство в сім'ї відбувається, коли люди здійснюють у межах фактичних або усвідомлених ними сімейних, подружніх або дружніх відносинах — фізичне, психологічне або сексуальне насильство чи погрози його застосування» [2].

Здійснюючи контент-аналіз підходів до трактування насильства у сім'ї, ми відзначили численні корелятивно тотожні дефініції, які розкривають сутність цього виду злочинного діяння, зокрема, - це «домашнє насильство», «насильство у сім'ї», «гендерне насильство», «сімейне насильство», «сімейно-побутова злочинність», «побутові злочини», «побутове насильство» тощо.

Законодавець регламентує поняття домашнього насильства, яке найповніше відображає всі його прояви, хоча ми вважаємо слушними позиції науковців, які конкретизують це діяння.

Найповнішою, на нашу думку, є дефініція проф. Гуміна О. М., який стверджує, що під насильством потрібно розуміти будь-який умисний фізичний, сексуальний, психологічний, економічний вплив однієї особи (групи осіб) на іншу особу (групу осіб), який здійснюється всупереч її волі у формі примушення до вчинення або до утримування від вчинення певних дій з метою підкорення своїй волі, і спричиняє або містить у собі загрозу спричинення моральної шкоди, шкоди фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам. Тобто ми виділяємо такі форми кримінального насильства залежно від об'єкта посягання: фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство та економічне насильство [3, с. 70].

Насильство – це соціальна деструкція, платформою якої є застосування сили, та асиметрії можливостей.

Крупка Ю. М. визначив «побутовий насильницький злочин» як суспільно небез-

печне і протиправне діяння, яке посягає на життя і здоров'я людини та виникає на ґрунті особистісно-побутових відносин злочинця і потерпілого [4, с. 8]. Проте, таке твердження є досить одновекторне, адже обмежено об'єкт посягання лише життям і здоров'ям потерпілого.

Досить частим явищем є факт насильства у сім'ї. За офіційними даними Головного управління Національної поліції у Львівській області [5], у 2020 році розглянули 3603 звернення громадян про вчинення домашнього насильства. І це лише офіційна статистика, яка, вочевидь, не відображає реального стану речей. Адже насильницькі правопорушення є, у переважній своїй більшості, латентними.

Насильство в сім'ї – надто розповсюджена форма порушення прав людини. Протиправні дії проти когось із членів родини нерідко супроводжуються агресією, приниженням та жорстокою поведінкою. Подібні дії з боку особи, що чинить насильство в сім'ї, призводять до погіршення фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найчастіше від сімейного насильства страждають жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію йдеться дуже мало.

Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, - карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років [6].

Насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [7].

Законодавством України передбачено низку заходів спеціального та соціального характеру, направлених на усунення причин і умов здійснення насильства, а також медико-санітарної реабілітації жертв насильства. Люди часто не усвідомлюють, що насильство – це не тільки побиття, а й постійне приниження, образи, лайка. Нерідко скривджені вважають, що така їхня доля – зазнавати насильства, і вони мусять це терпіти. Таку позицію займати не варто, бо зазвичай кривдники не відразу вдаються до фізичних засобів впливу на жертву, однак, не зіткнувшись із опором, натомість відчувши вседозволеність, переходять від словесної критики до фізичного насильства. Досить багато людей, над якими чинять насильство, не наважуються йому протистояти.

Тим часом законодавство гарантує кожній людині широкі права та свободи й захист від їх порушення. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», згідно з яким домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [7].

Об'єктивна сторона домашнього насильства виражається у:

- 1) формі умисного діяння – систематичного вчинення домашнього насильства, систематичного вчинення психологічного насильства; систематичного вчинення економічного насильства; систематичного вчинення різних, «комбінованих» видів насильства;
- 2) наслідках домашнього насильства;
- 3) причинному зв'язку між діянням і наслідками.

Аналіз диспозиції ст.126¹ КК України свідчить про те, що відповідна кримінально-правова норма породжує більше проблем, ніж вирішує, оскільки:

1) є не чітко визначена диспозиція, яку можна тлумачити по-різному;

2) ст.126¹ КК України не охоплює переважну більшість випадків домашнього насильства, яке криміналізоване в інших статтях закону про кримінальну відповідальність;

3) для визнання злочину домашнім насильством необхідно, щоб відповідні дії вчинялися систематично, що не дає можливість цій кримінально-правовій нормі ефективно виконувати функцію запобігання цим злочинам;

4) у разі кваліфікації злочину, передбаченого ст.126¹ КК України, за сукупністю існує висока вірогідність порушення принципу *non bis in idem* [8, с. 9].

Безпосереднє трактування об'єктивної сторони злочину «Домашнє насильство» виступає платформою віднесення до цього злочину будь-які різнохарактерні прояви домашнього насильства (фізичні, психологічні, економічні). Проте, зазначені різновиди насильства можуть охоплювати низку суспільно небезпечних діянь, які також криміналізовані в інших складах злочинів.

Домашнє насильство – це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, яке є завершеним, коли призводить до таких наслідків:

1) фізичні чи психологічні страждання потерпілого від цього злочину;

2) розлади здоров'я потерпілої особи;

3) втрата працездатності потерпілої особи;

4) психоемоційна залежність потерпілої особи;

5) зниження якості й рівня життя потерпілої особи.

Погіршення якості життя, фізичні, психологічні страждання потерпілої особи – це фактично формальне злочинне діяння, оскільки будь-який прояв домашнього насильства призводить до погіршення якості й рівня життя. Натомість, розлади здоров'я, втрата працездатності потребують доведення.

Український законодавець створив варіативну (плюрально) модель реагування на домашнє насильство:

1) сконструював у Кримінальному кодексі України ст.126¹ «Домашнє насильство»;

2) в деяких складах злочинів передбачив кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;

3) передбачив у ст. 67 КК України обтяжуючу обставину «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК) та розширив зміст п. 6 ч. 1 ст. 67 КК за рахунок «вчинення злочину... у присутності дитини»;

4) створив інститут обмежувальних заходів для осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91¹ КК України);

5) передбачив у ст. 76 КК України «Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням» можливість застосування до таких осіб, що засуджені за злочини, пов'язані з домашнім насильством, обмежень та заборон, передбачених у ст. 91¹ КК України;

6) сконструював ст. 390¹ КК України «Невиконання обмежувальних заходів, або обмежувальних приписів, або непроходження програми для кривдників».

З цього випливає, що зміст поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» значно ширший, ніж суто «Домашнє» насильство» як склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 126¹ КК України [6].

Загальним об'єктом домашнього насильства є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством; основним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини щодо кримінально-правової охорони фізичного та психологічного здоров'я одного з подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; додатковими факультативними об'єктами – свобода, безпека людини, здоров'я й тілесна недоторканність, статеві свобода та недоторканність.

Суб'єктивна сторона правопорушення «домашнє насильство» характеризується умисною формою вини, умислом, до того ж

для наявності складу злочину умисел повинен бути перманентним (систематичним).

Запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [7].

Надання допомоги та захисту постраждалим особам, законодавчо регламентоване [7], та здійснюється за такими напрямками:

1) надання постраждалим особам інформації про їхні права та можливості реалізації таких прав;

2) забезпечення доступу до загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб для отримання соціальних послуг медичної, соціальної, психологічної допомоги;

3) надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб;

4) забезпечення постраждалим особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги;

5) утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування на випадки домашнього насильства, надання консультацій щодо всіх форм домашнього насильства.

Погоджуємось із позицією А. А. Бови [9], який виокремив загальнокримінологічні чинники й супутні сімейному насильству соціально негативні явища, зокрема:

- погіршення і нестабільність соціально-економічного життя;

- скорочення кількості робочих місць у виробництві та пов'язане з цим безробіття;

- поширеність у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції;

- поширення алкоголізму та наркоманії;

- укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум та криза моральності;

- поширення неформальних (не зареєстрованих офіційно) шлюбів, а відтак менший рівень солідарності сім'ї, збільшення кількості розлучень і частки неповних сімей;

- слабку дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, загалом матеріальна залежність жінок від чоловіків.

Висновки

Насильство в сім'ї – надто розповсюджена форма порушення прав людини. Протиправні дії проти когось із членів родини нерідко супроводжуються агресією, приниженням та жорстокою поведінкою. Подібні дії з боку особи, що чинить насильство в сім'ї, призводять до погіршення фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини.

Для вирішення проблеми домашнього насильства та запобігання цьому злочинному діянню необхідно дотримуватися рекомендацій, розроблених авторитетними міжнародними інституціями з протидії насильству у сім'ї, зокрема:

- проведення постійного моніторингу чинного законодавства у сфері протидії злочинам, пов'язаним із насильством - вимогам міжнародних стандартів;

- сформувати національні стандарти щодо діяльності спрямованої на попередження та мінімізацію злочинів, пов'язаних із домашнім насильством;

- сформувати платформу соціальної підтримки жертв насильницьких злочинів;

- сформувати корекційні програми для двох сторін насильницьких злочинів.

Література

1. Кальницька К. О., Шакун Н. В. Насильство як соціальний феномен: соціально-психологічні причини та етико-моральні засади протидії. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 6 (20). С. 19-32.
2. Schwander M. Interventionsprojekte gegen häusliche Gewalt: Neue Erkenntnisse. [Heft 2]. Berlin : Stämpfli, 2003. 219 s.
3. Гумін О. М. Сексуальне насильство щодо дітей: кримінологічний аналіз: монографія / [О. М. Гумін, С. В. Романцова, Л. І. Сопільник, О. Г. Колб, С. В. Якимова]; за науковою редакцією к. ю. н., С. В. Романцової. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 260 с.
4. Крупка Ю. Н. Кримінологические проблемы предупреждения насильственных преступлений, совершаемых в сфере личностно-бытовых отношений: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. КГУ им. Т.Г. Шевченко. Киев: 1985. 23 с.
5. Офіційна сторінка Головного управління Національної поліції у Львівській області. URL: <https://lv.npu.gov.ua/> (дата звернення : 05.04.2022).
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.04.2022).
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення : 16.04.2022).
8. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Forum Prava*. 2019. 55(2). С. 6-14. URL: https://forumprava.pp.ua/files/006-014-2019-2-FP-Voznyuk_3.pdf (дата звернення: 23.04.2022).
9. Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15-25. URL : <https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2005/01/15-25> (дата звернення: 12.04.2022).

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific research, identifies the main determinants of violent deviant behavior; the criminological genesis of domestic violence as aggressive actions, which is a derivative of psychophysiological motives on an emotional basis and affect household members, is substantiated; legal analysis of the content of the criminal offense "Domestic Violence," its objective and subjective components; correlations have been established between destructive lifestyles and the level of domestic crime.

Domestic violence is a very common form of human rights violation. Illegal actions against a family member are often accompanied by aggression, humiliation, and cruel behavior. Such actions by a perpetrator of domestic violence lead to a deterioration in the physical, mental and social health of the victim or several members of the family.

It has been established that domestic violence is a criminal offense with a material component, which is considered completed when it leads to the following consequences:

Physical or psychological suffering of the victim of this crime.

Health disorders of the victim.

Loss of ability to work of the victim.

Psycho-emotional dependence of the victim.

Reduction of the quality and standard of living of the victim.

The "tangents" to domestic violence, which may be the "consequence" of such violence, include, inter alia, premeditated murder committed in a state of great emotional distress, suicide, intentional bodily harm, beatings and beatings.

Society had solved the problem of domestic violence; it was recommended to monitor the current legislation in the field of combating criminal offenses related to violence; develop national standards for activities aimed at preventing and minimizing crimes related to domestic violence; implement a platform of social support for victims of violent crimes; develop correctional programs for both sides of violent crimes.

Key words: deviant behavior, violence, domestic violence, aggressive actions, destructive lifestyle, domestic crime, socialization.